

Телеграфска и телефонска служба у Црној Гори

Међу првим реформама у земљи књаз Никола је предвидио увођење телеграфске службе. Он је приликом свога боравка у Русији 1868 г. успио да му Русија да сав потребни материјал за увођење телеграфа у Црној Гори.¹⁾ Овај материјал (телеграфски апарати, изолатори и жица) пристиго је у Дубровник крајем јула 1868 г. у 57 сандука, о чему је руски конзул у Дубровнику Јонин извјестио књаза Николу својим писмом број 152 од 28 јула 1868 г.²⁾

За обуку телеграфиста и увођење телеграфа у Црној Гори црногорски Правитељствујушчи сенат обратио се влади Србије сљедећим актом:

„Број 145

Господине Министре,

Црногорско је правитељство у намјери установити телеграфску линију од аустриске границе до у Бјелопавлиће, на којој ће нужна бити два телеграфиста, па као што немамо људи вјештих, који би се реченог званија примити могли, то умољавамо вас, Господине, у име Сената, да би код високе владе српске својски заузели се да нам два способна телеграфиста одреди, који би у стању били штацијама управљати и црногорске младиче тој вјештини научити. Будући пак да нам није познато под којим се условима такви званичници у државну службу примају, то молим да би извољели упознати Сенат у своје вријеме са условима под којима би у ријечи стојећа два званичника ступила у службу црногорског Правитељства.

Примите итд.

Цетиње, 14 јулија 1869

Пресједник Сената
Божо Петровић

Министру иностраних дјела
Димитрији Матићу у Београд.³⁾

¹⁾ Др. Перо Шоћ, За историју пошта и телеграфа у Црној Гори, Београд, 1928, стр. 37; Ристо Драгићевић, Увођење телеграфа у Црној Гори, Цетиње, 1938, стр. 5.

²⁾ Архивско одјељење Државног музеја на Цетињу, Црногорски сенат, ф. 1869 (посебна акта).

³⁾ Архивско одјељење Државног музеја на Цетињу, Црногорски сенат, ф. 1869.

Српски министар иностраних дјела одмах се обратио министру унутрашњих дјела у вези са предњим тражењем. Министар унутрашњих дјела издао је распис свим „телеграфским надлежатељствима“ да упитају своје званичнике да ли би који од њих и под каквим условима пристао да пође у Црну Гору за телеграфисту. Пошто се ниједан телеграфиста није јавио, Министарство унутрашњих дјела одредило је телеграфисту „свилајничке штације Николу Брзак...“ и о томе актом бр. 1333 од 11 септембра 1869 г. обавијестило Министарство иностраних дјела. Послије пријема овог извјештаја министар иностраних дјела одговорио је Сенату Црне Горе овим актом:

„№ 4333

13 Септ. 1869
у Београду

Црногорском Сенату

По писму хваљеног Сената од 14 јулија ове год. № 145, част ми је јавити да сам се одмах обратио Господину Министру унутр. дела ради тога да се потраже два способна званичника телеграфске струке који би се хтели примити службе у Црној Гори и који би били кадри да телеграфским штацијама управљају и да црногорске младиће поуче у телеграфском послу. Као што ме сад исти г. Министар извештава он је расписао свима телеграфским надлежатељствима да своје званичнике упитају би ли се и који и под каквим условима примио да у Црну Гору иде по тој служби. Но из извештаја који су од телеграфских надлежатељства стигли, види се да се ни један од званичника наших телеграфских штација не склања да из наше службе иступи, него као овдашњи чиновници по неко време у служби црногорској проведу, докле се не би тамошњи младићи спремили за овај посао.

Стога је влада кнежевска нашла да би најбоље било да се од српских чиновника и о трошку кнежевске владе пошаље у Црну Гору један који је овоме послу вичан, па да он црногорске младиће обучи у целокупној телеграфској радњи, а пошто то сврши, да се врати на своју дужност у Србију. На ову цел и овим начином и одређен је телеграфиста г. Никола Брзак, који је овим упућен да пође у Црну Гору ради наведене потребе, а он, ни што се тиче пута а ни његовог задржавања у Црној Гори, неће бити на трошку књаж. црногорске владе“.

Министар иностраних дјела дао је овај одговор Црногорском сенату истог дана кад је о томе донесено рјешење Министарског савјета, који је на својој сједници од 13 септембра

1869 године рјешавао о молби Црне Горе за помоћ у телеграфистима. Министарски савјет Србије донио је о овоме сљедећу одлуку:

„1) На предлог заступника Министра иностраних дела решено је: да се г. Николи Брзаку, телеграфисти, који је услед молбе Црногорског сената од 14 јулија о. г. одређен да иде у Црну Гору и тамо црногорске младиће обучи о целокупној телеграфској струци, а тако исто и г. Драгутину Милутиновићу, инжињери, који по истом послу тамо иде, плати по један дукат дијурне дневно, и осим тога подвозни трошак за одлазак и повратак у Србију по рачуну.“⁴⁾

Брзак је дошао у Црну Гору крајем октобра 1869 године. 11 новембра исте године отворио је телеграфску школу и отпочео да обучава првих 5 ђака: Лабуда Вујовића, Неша Ивановића, Илију Павловића, Стева Јовићевића и Радована Контића. Ова је школа (курс) била смјештена у „Локанди“ (данас Грандхотел). Радећи сваког дана прије и послје подне, сем празником, Брзак је ове ђаке оспособио за 5 недјеља, након чега му је господар, кад се увјерио да је овај први курс успјешно завршен, дао нова 4 ђака: Стевана Радоњића, Ниска Ј. Мартиновића, Владимира Сундечића и Шака Вујовића. Њих је Брзак обучио за 5 недјеља.⁵⁾

Први телеграфи у Црној Гори прорадили су крајем 1869 г. у Цетињу, Ријеци и Орјој Луци.⁶⁾

На повратку из Русије књаз Никола се задржао у Бечу, па је том приликом покренуо питање телеграфског саобраћаја између Црне Горе и Аустрије и о томе се споразумио са аустријском владом.⁷⁾ За ревидирање овог споразума књаз је у фебруару 1870 г. упутио у Котор Николу Брзака. Брзак је у Котору ревидирао уговор и споразумио се: „да се обрачун за телеграме

⁴⁾ Инж. Тривун Теслић, Из првих дана телеграфског саобраћаја у Србији, Београд, 1955, стр. 165—167. Што се тиче Драгутина Милутиновића (сина pjesника Симе Милутиновића), његов долазак у Црну Гору није био везан за увођење телеграфа. Милутиновић је у Црној Гори био ангажован на изградњи Даниловграда и новог моста на ријеци Зети. (Види: Ниђифор Дучић, „Црна Гора“, Београд, 1874, стр. 25, и Јагош Јовановић: „Марко Миланов“, Цетиње, 1952, стр. 133). Према рукописима др Пера Шоћа (из којих су неки од ових података узети), у заоставштини Драгутина Милутиновића, која се (1953) налази сачувана код његовог сина инж. Милована из Београда, постоје и његови умјетнички цртежи значајних историјских објеката из Црне Горе ондашњег доба (1869—1870).

⁵⁾ Архивско одјељење Државног музеја на Цетињу, архив књаза Николе, ф. 1870.

⁶⁾ Календар Орлић, Цетиње, за 1870 г., стр. 70—71; Ристо Драгићевић, Уређење телеграфа у Црној Гори, Цетиње, 1938, стр. 5, 7 и 8.

⁷⁾ Др. Перо Шоћ, За историју пошта и телеграфа у Црној Гори, Београд, 1928, стр. 37—38; Ристо Драгићевић, Увођење телеграфског саобраћаја у Црној Гори, Цетиње, 1938 г., стр. 8; Архивско одјељење Државног музеја на Цетињу, архив књаза Николе, ф. 1870.

који буду размијењени између Црне Горе и Аустрије врши крајем сваког мјесеца са телеграфском станицом у Котору, а да се сравњење телеграфских рачуна врши свакодневно“. Послије ревидирања уговора и утаначења плаћања и сравњења рачуна, прорудио је телеграф на Цетињу са телеграфом у Котору дана 2 марта 1870 г., по старом календару. Тога дана Црна Гора је први пут добила телеграфску везу са осталим свијетом.⁹⁾

Телеграфска служба у Црној Гори уведена је крајем 1869 г., а међународна почетком 1870 г. Те је године донесен и Закон о телеграфу. Тако је телеграфска служба одмах у свом почетку регулисана законом, који је био и први закон донесен у доба владавине књаза Николе.¹⁰⁾

Књаз је у мају 1870 г. послао Брзак у Острог ради отварања телеграфске станице.¹⁰⁾ Тако је Црна Гора у мају 1870 г. имала свега 4 телеграфске станице (штације) и то: у Цетињу, Ријеци, Орјој Луци и Острогу.¹¹⁾

Први приправници (ђаци) примљени су на обуку одмах по отварању телеграфских станица за јавни саобраћај. Прва три ђака били су: Марко Пејовић, Зеко Јовићевић и Митар Милатовић.¹²⁾

Брзак је 15 септембра 1870 г. поднио књазу Николи писмени извјештај о укупном броју телеграма и о висини прихода за вријеме откако је прорудио телеграф са Аустријом па до краја августа 1870 г., као и о износима који су исплаћени Аустрији. Из извјештаја се види да је било примљено и отправљено телеграма за унутрашњост и иностранство укупно 2533.

Брзак је свој извјештај завршио: „Дакле, за ових 6 мци добивено је прихода 343 ф. 8 ш. којих сам предао државној каси преко Господина војводе Церовића, на признанице, које ће се на крају године поднети Славном Сенату.

⁹⁾ Ристо Драгићевић, Увођење телеграфског саобраћаја у Црној Гори, Цетиње, 1938, стр. 8.

¹⁰⁾ Једини примјерци Закона о телеграфу, за које се досад зна, налазе се у Предузећу птт. саобраћаја на Цетињу и у Централној библиотеци НРЦГ на Цетињу. Оба су добро очувана.

¹⁰⁾ Ристо Драгићевић, Увођење телеграфског саобраћаја у Црној Гори, Цетиње, 1938, стр. 8.

¹¹⁾ Календар Орлић, Цетиње, за 1870 г., стр. 70—71; Ристо Драгићевић, Увођење телеграфског саобраћаја у Црној Гори, Цетиње, 1938, стр. 8.

¹²⁾ Др. Перо Шоћ, За историју пошта и телеграфа у Црној Гори, Београд, 1928, стр. 43.

Осим горњег прихода исплаћено је Аустрији 423 ф. 8 ш. преко Господина Рамадановића, на признанице штације Которске.¹³⁾

Брзак је телеграфске приходе предавао Сенату крајем сваког мјесеца и поред свог имена стављао: „Управитељ телеграфа Црногорског“.

Брзак је као инструктор и организатор савјесно и успјешно извршио задатак који му је био повјерен, што се види и из признања Црногорског сената преко владе Србије:

„Бр. 30 Црногорски сенат

Господине Министре,

У одговору на уважено писмо од 13 септембра 1869 год. број 4333 част ми је доставити вам да је Сенат с највећим задовољством примио наређење високе владе српске, којим се упућује г. Никола Брзак, телеграфиста, у Црну Гору, да изучи овдашње младиће у телеграфском послу, у чему је он већ велики успјех учинио.

Благодарећи овим високој српској влади на њеном усрдном потпомагању Црне Горе, које она сваком приликом показује, молим вас, Господине Министре, да је увјерите о искреном и високом поштовању Сената.

Цетиње, 10 фебруара 1870

Ђорђије Церовић.

Господину Димитрију Матићу,
Заступнику Министра иностраних дјела и пр.

у Београду.¹⁴⁾

Књаз Никола је Брзаку, цијенећи његово заузимање и успјешан рад, поклонио скупопцјено црногорско народно одијело, а прије него што је напустио Црну Гору одликовао га је крстом IV степена Даниловог реда.¹⁵⁾

Прву генерацију телеграфиста изабрао је кнез лично и то из редова синова највиших државних функционера. Постављење прве групе за чиновнике извршено је на свечан начин. Послије положеног испита и заклетве на вјерност пред њивотом св. Петра у Цетињском манастиру, пред митрополитом Иларионом Рога-

¹³⁾ Архивско одјељење Државног музеја на Цетињу, архив књаза Николе, ф. 1870; Ристо Драгићевић, Увођење телеграфског саобраћаја у Црној Гори, Цетиње, 1938 г., стр. 10—12.

¹⁴⁾ Архивско одјељење Државног музеја на Цетињу, Црногорски сенат, ф. 1870—71; Инж. Тривун Теслић, Из првих дана телеграфског саобраћаја у Србији, Београд, 1955 г., стр. 168; Предузеће птт. саобраћаја Цетиње, ф. историска грађа (исписи др Пера Шоћа).

¹⁵⁾ Др. Перо Шоћ, За историју пошта и телеграфа у Црној Гори, Београд, 1928 г., стр. 43.

новићем, а у присуству војводе Илије Пламенца, кнез им је својом руком дао официрске грбове под „бријестом“.¹⁶⁾

Избор и свечаност постављења за чиновнике, као и давање официрских грбова, вршено је тада са циљем да се тиме прида што већи значај телеграфској установи, јер је у оно доба у Црној Гори придавана важност само војничким и правосудним институцијама. Ова је генерација, заједно са онима који су обучени за вршење поштанске службе, од својих наставника стекла врло солидну стручну спрему и оспособила се тако да је још у својим младим годинама прихватила самостално вођење поштанско-телеграфске установе. Она је у току скоро три деценије обучавала нови кадар и успјешно обављала службу, тако да је о њој повољно писано у домаћој и страниј штампи, као и у органу Међународног бироа. Енглески историчар Милер, истичући напредак Црне Горе у поштанско-телеграфским везама при крају XIX в., рекао је: „Одличан телеграфски систем између главних тачака у овој планинској државици је једна од највећих заслуга њене управе“.¹⁷⁾

Црна Гора је приступила међународном телеграфском савезу 1875 г.

Телеграфска станица у Грахову отворена је 1 IX 1875.¹⁸⁾

У току и послје ослободилачког рата 1876-78 г. отворене су телеграфске станице у Виру 1876,¹⁹⁾ а у Бару и Никшићу 1877 г. Послје ослобођења Никшића, директор телеграфа био је Лабуд Вујовић. Пошто је Никшић ослобођен, Лабуд је пошао са Цетиња на Кунак, гдје је већ постојала телеграфска станица, и продужио линију до Никшића.

Телеграфска станица у Улцињу отворена је 1878,²⁰⁾ а у Подгорици 1879 г. Телеграфска станица у Орјој Луци затворена је, односно пресељена у Даниловград.*) У Колашину и Андријевци отворене су телеграфске станице 1882 г.²¹⁾

¹⁶⁾ Архивско одјељење Државног музеја на Цетињу, архив књаза Николe, ф. 1870; Др. Перо Шоћ, За историју пошта и телеграфа у Црној Гори, Београд, 1928, стр. 43; Ристо Драгићевић, Увођење телеграфског саобраћаја у Црној Гори, Цетиње, 1938 г., стр. 7—8.

¹⁷⁾ Др. Перо Шоћ, За историју пошта и телеграфа у Црној Гори, Београд, 1928 г., стр. 10—11.

¹⁸⁾ „Глас Црногорца“, број 40 од 13 IX 1875.

¹⁹⁾ ДАЦ, ГУПТ, 1900 г., 3969.

²⁰⁾ Архивско одјељење Државног музеја на Цетињу, архив књаза Николe, ф. 1878.

* Према најстаријем нађеном документу да се утврдити да је штација Орја Лука затворена и пресељена у Даниловград 1873 г. (Види: Правитељствујушћи сенат црногорски, протокол примања 1874—1879, стр. 1., ст. 6.).

²¹⁾ ДАЦ, ГУПТ, ф. 1880—1890 г., ф. I., акта без броја.

Године 1881, у марту, Црна Гора се споразумјела са управом пошта Турске о изградњи и спајању телеграфских линија на граници између Улциња и Скадра. Споразум је у име Црне Горе потписао управитељ црногорских телеграфа Нешо Ивановић, а за Турску главни управитељ пошта и телеграфа турских, М. Изет. Споразум је потписан 12/24 марта 1881 године у Цариграду.²²⁾ У августу исте године сличан споразум је постигнут и између Црне Горе и Аустро-Угарске. Споразумом је предвиђено повезивање телеграфских линија на граници између Сутомора и Бара, а потписали су га: за Црну Гору директор црногорских телеграфа Нешо Ивановић а за Аустро-Угарску секретар телеграфа империје Јос. Ебенд. Споразум носи датум 8/20 августа 1881 г., а потписан је на Цетињу.²³⁾ Овим споразумом је предвиђено да контролне станице буду: Скадар и Улцињ између Турске и Црне Горе, а Улцињ и Дубровник између Црне Горе и Аустро-Угарске. Станице су имале да врше непрекидну службу с обзиром да је линија била интернационалног карактера. Ова је линија служила за посредовање и размјену телеграма између европских земаља и Турске и обратно и била је за оно доба обилно коришћена, јер је већ у 1883 години том линијом размијењено 12.918 телеграма.²⁴⁾

Поред ове међународне телеграфске везе са Турском, уведене су још двије телеграфске везе локалног карактера и то на правцу Андријевица-Беране и Подгорица-Тузи, које су успостављене у септембру 1894 г.²⁵⁾ Телеграфске везе на овим правцима успостављене су на свечан начин. Прије успостављања ових веза шеф телеграфске штације у Беранама упутио је писмо управнику штације у Андријевици, а овај га је проследио главном управитељу пошта и телеграфа на Цетињу, који је, пошто се упознао са садржином писма, послао управнику поште у Андријевици телеграм овог садржаја:

„Г. Илији Бошковићу — Андријевица.

Шеф штације беранске у овом писму јавља: да ће њихову линију довршити, па даље каже да је 10 фебруара рођендан њиховог цара Султана Хамида, те моли тебе да тога дана будеш у Беранама на обједу код њих. Ја сам за то питао и добио одобрење, да сјутра рано лијепо се обучеш и појеш у Беране и будеш

²²⁾ ДАЦ, МУД, Пто. Збирка специјалних уговора по поштанско-телеграфској струци, св. I, 5. (Нема се података да је Ивановић био упућен ради потписа уговора у Цариград).

²³⁾ ДАЦ, МУД, Пто. Збирка специјалних уговора по поштанско-телеграфској струци, св. I, 4.

²⁴⁾ Др. Перо Шоћ, За историју пошта и телеграфа у Црној Гори, Београд, 1928, стр. 46.

²⁵⁾ ДАЦ, ГУПТ, 1894 г. 1207, 1240; ДАЦ, МУД, Пто. Зборник расписа и наредаба 1889—1908 г., 1894 г. 1232; „Глас Црногорца“ број 39 од 24 IX 1894 г.

њихов гост, а увече да се вратиш, ако је могуће. Тамо треба да се владаш лијепо и уредно. Честитаћеш им рођендан царски. Узми једног доброг коња на којему ћеш поћи и једно момче, а припитај гесп. војводу Лакића како ти треба за све. Шефу штације беранске од моје стране честитај и увјери га да је наша жеља да што прије свежемо линију Андријевица-Беране и да одржимо најбоље пријатељске одношаје. Кад доћеш из Берана јавићеш ми опширно о свему.

До твог повратка нека те заступа Брацановић.²⁶⁾

До успостављања ове везе дошло је тек 12 септембра 1894 г., како се то види из телеграма станице у Андријевици од истог датума, који гласи:

„Г. Управитељу Шпиру Поповићу — Цетиње

Сад у 9 ура дођосмо с границе. У сами моак линију све-засмо са Турском, које да бог да да буде срећно за Господара и његов народ. . .“²⁷⁾

Из извјештаја станице у Андријевици од 4 септембра 1894 г. види се да су у Андријевици били обавијештени о доласку гостију из Берана поводом повезивања линије. Извјештај гласи:

„Г. Управитељу Ш. Поповићу — Цетиње

Извјештен сам да при везивању наше линије са турском намјерава шеф беранске штације са десет или више друга Турака беранске господе доћи овђе честитке ради. Г. војвода Лакић и ми други мишљења смо тога да кад би ово било да би се тизи људи званично и пријатељски овђе дочекали. Они дан кад приспије наша линија одолен на границу неће се свезат између нашег и турског дирека прије но ви наредите, а кад то буде, унапријед један дан, доставиће вам се. Покрај свега, за све горе речено чекам ваше упутство.“

Управитељ је одговорио:

„Бошковићу — Андријевица

За долазак шефа беранске штације у споразум г. војводе Лакића извјести се па ћемо и о том радити што треба. Реци Тому да у радњу линије беранске позове оба жичара Радуновића и Божинића да се уче, а тако и које ваљано момче које би пошље могло за жичара служит.“²⁸⁾

Гости су стигли на честитање сјутрадан по повезивању линија.

Слична је процедура извршена и приликом повезивања линија на правцу Подгорица-Тузи. На дан 17 IX 1894 г. дошли су

²⁶⁾ ДАЦ, ГУПТ, 1894 г., 140.

²⁷⁾ ДАЦ, ГУПТ, 1894 г., 1207.

²⁸⁾ ДАЦ, ГУПТ, 1894 г., 1060.

у Подгорицу шефови телеграфских штација у Скадру, Гусињу и Тузима, и чиновник штације у Тузима. Они су отсјели код турског царског конзула и позвали управника подгоричке станице у посјету. Убрзо затим они су управнику узвратили посјету у поштанско-телеграфској станици и том приликом дозвали новоуспостављеном линијом станице у Скадру и Тузима.²⁹⁾

Није се нашло података о првим телеграфским таксама за размјену телеграма са Турском. Најстарији податак одређује наплату телеграфских такса овако: „за Драч, Пећ, Беране и Пљевља (Таслицу) по 13 новчића за ријеч и по 65 новчића надтаксе за сваки телеграм као за Цариград и за сва мјеста турска у Европи. За Скадар и Медову по 5 новчића за ријеч и 25 новчића надтаксе за сваки телеграм“.³⁰⁾

1907 г. одређено је за телеграме који долазе из Турске за Бугарску и који се предају Дубровнику да се турска управа задужи са по 21 и по сантима од ријечи, а наша управа према Аустрији са по 17 и по сантима. За телеграме који долазе из Бугарске за Турску, а преко Дубровника, задуживала се аустриска управа са 34 сантима од ријечи, а наша управа према Турској са по 30 сантима од ријечи, тј. да је Управи пошта Црне Горе припадало за посредовање телеграма по линији Дубровник-Улцињ-Скадар по 4 сантима од сваке ријечи.³¹⁾

У другу генерацију поштанско-телеграфских чиновника спадали су: Стево Вујановић, Ђуро Шоћ, Нико Татар, Стево Татар, Шако Филиповић, Ђуро Контић, Петар Шкерковић, Преле Вукмировић, Алекса Милутиновић, (Беговић), Илија Бошковић, Зеко Перишић, Саво Никић, Алекса Костић, Илија Костић, Тодор Михаљевић, Илија Поповић, Симо Ковачевић, Мргуд Пејовић и Васо Станковић. Они су већином били ученици прве генерације а током времена и њихове колеге. Ова је генерација стекла од прве генерације једнаку стручну спрему и заједно с њом издржала све ратне тешкоће. Послије побједоносног завршетка Балканског рата и знатног проширења поштанско-телеграфске мреже, већина из друге генерације била је распоређена за старјешине поштанско-телеграфских станица, а неки и за више органе у Главној управи.

Даље отварање телеграфских станица у Црној Гори слиједило је овим редом:

²⁹⁾ ДАЦ, ГУПТ, 1894 г., 1240.

³⁰⁾ ДАЦ, МУД, Пто. Зборник расписа и наредаба 1889—1908 г., број 143 из 1891 г.

³¹⁾ ДАЦ, МУД, Пто. Зборник расписа и наредаба 1889—1908 г., број 978 из 1907 г.

Горанско, Његуши, Крушевац и Тополица 1891 године.³²⁾ (Три посљедње као дворске). Станица Његуши отворена је за јавни саобраћај 27 XI 1894 г.,³³⁾ док су станице Крушевац и Тополица остале до 1916 г. „дворске“, Пристан (данас Бар) 1895 г.³⁴⁾; Св. Никола 29 5 1897 г.³⁵⁾; Шавник 1 7 1897, Жабљак 15 7 1897 и Велимље 1 8 1897 г.³⁶⁾; Служ (са изузетним радним временом) 1900 г.³⁷⁾; Лијева Ријека 1 6 1908 г.³⁸⁾; Боан и Плавница 1 9 1909 г.³⁹⁾. Телеграфска станица на Ловћену отворена је приликом љетовања књаза на Ловћену.⁴⁰⁾

Поред побројаних телеграфских станица биле су отворене још двије на Цетињу, као филијале телеграфа Цетиње, и то: станица „Заграбље“ дана 5 V 1899 г.⁴¹⁾ и станица „Биљарда“ 11 I 1901 г.⁴²⁾ Обје ове телеграфске станице биле су овлашћене да примљају и отправљају телеграме. Примљене телеграме за отпрему заводиле су у свој рачун отправљених телеграма и предавале их телеграфу Цетиње путем телеграфског апарата. Станица Цетиње је њихове телеграме отправљала даље под редним бројем свога рачуна отправљених телеграма, уписујући, у виду размломка, и редне бројеве станице Заграбље односно Биљарда.⁴³⁾

Септембра 1912 г. отворена је телеграфска станица у Поштанско-телеграфском одјељењу, која је служила за контролу рада осталих телеграфских станица у Црној Гори за вријеме Балканског рата.⁴⁴⁾ До Балканског рата у Црној Гори нијесу отворане нове телеграфске станице.

Број телеграфских станица и дужина телеграфских линија кретали су се овако:

³²⁾ ДАЦ ГУПТ, 1891 г., 565.

³³⁾ ДАЦ, ГУПТ, 1894 г., 1934.

³⁴⁾ ДАЦ, МУД, Пто. Зборник расписа и наредаба 1889—1908., број 1006 из 1895 г.

³⁵⁾ ДАЦ, МУД, Пто. Зборник расписа и наредаба 1889—1908., број 957 из 1897 г.

³⁶⁾ ДАЦ, МУД, Пто. Зборник расписа и наредаба 1889—1908., број 1356, 1434 и 1848 из 1897 г.

³⁷⁾ ДАЦ, МУД, Пто. Зборник расписа и наредаба 1889—1908 г., број 775 из 1900 г.

³⁸⁾ Службени лист Поштанско-телеграфског одјељења, Цетиње, 1911 г., број 5, стр. 69.

³⁹⁾ Службени лист Поштанско-телеграфског одјељења, Цетиње, 1911 г., број 4, стр. 51.

⁴⁰⁾ ДАЦ, МУД, Пто, 1906 г., 625.

⁴¹⁾ ДАЦ, ГУПТ, 1899 г., 1702.

⁴²⁾ ДАЦ, ГУПТ, 1901 г., 108.

⁴³⁾ ДАЦ, ГУПТ, 1899 г., 1702.

⁴⁴⁾ Службени лист Поштанско-телеграфског одјељења, Цетиње, 1912 г., број 5, стр. 65—66; Петар Милић, „Отаџбина“, Београд, 1928 г., бр. 5. Датуми отварања станица су по старом календару.

Година	Број телеграф. станица	Дуж. линије у километ.
1895	15	444
1905	24	850
1910	25	900 ⁴⁵⁾
1915	27	1234 ⁴⁶⁾

Упоредо са бројем телеграфских станица растао је и број размијењених телеграма, а тако исто и приходи.

Број отправљених телеграма кретао се овако:

1893 г. комада 42.749 од којих за иностранство 8.844⁴⁷⁾
 1903 г. комада 77.486 од којих за иностранство 19.788⁴⁸⁾
 1909 г. комада 186.862 од којих за иностранство 59.064⁴⁹⁾

Број приспјелих телеграма у 1893 г. износио је 34.739, од којих из иностранства 9.236.⁵⁰⁾

У најстаријем сачуваном податку из 1882 г. приходи и расходи телеграфске радње приказани су овако:

„ГОДИНА 1882
 ТЕЛЕГРАФСКИ ПРИХОДИ И РАСХОДИ

Приходи		Расходи	
Унутрашње депеше	Ф. 6871.74	Исплаћено Аустрији	Ф. 2.902.86 н
„ зван. депеше	„ 4736.86	„ Турској	„ 1.690.46 н
Са Аустријом	„ 6394.52	Расход штација	„ 3.340.68 н
Са Турском	„ 2861.76	Годишња плата чиновника	„ 7.298.36 н
Транзит из Турске	„ 1721.43	Годишња плата послужитеља	„ 463.12 н
„ за Турску	„ 909.26	Годишња плата чувара линија	„ 463.12 н
		Годишњи офит штац.	„ 1.081.08 н
		Од прилике за добавку из Пеште годишњег материјала	„ 1.277.01 н
			18.516.42 ⁵¹⁾
	УКУПНО 23.495.58		4.978.86

⁴⁵⁾ Др. Перо Шоћ, За историју пошта и телеграфа у Црној Гори, Београд, 1928, стр. 48.

⁴⁶⁾ М. Ж. Борђевић, „Телеграф и телефон“, Београд, 1925 г., стр. 644.

⁴⁷⁾ ДАЦ, ГУПТ, 1893 г., ф. I, акта без броја.

⁴⁸⁾ Др. Перо Шоћ, За историју пошта и телеграфа у Црној Гори, Београд, 1928 г., стр. 48.

⁴⁹⁾ Др. Перо Шоћ, За историју пошта и телеграфа у Црној Гори, Београд, 1928 г., стр. 48.

⁵⁰⁾ ДАЦ, ГУПТ, 1893 г., ф. I, акта без броја.

⁵¹⁾ ДАЦ, ГУПТ, 1880—1890 г., ф. I, акта без броја.

У 1883 г. годишњи приходи и расходи по станицама показани су овако:

Станица	унутрашња		међународна		Званична	Расход
			Аустрија	Турска		
	ф. н.	ф. н.	ф. н.	ф. н.	ф. н.	ф. н.
Ријека	77.55	34.30	20.99	—	—	—
Подгорица	673.03	354.63	55.60	453.21	289.53	289.53
Никшић	396.43	416.55	—	473.52	187.77	187.77
Вир	224.08	37.63	10.03	105.47	65.02	65.02
Бар	231.91	71.70	57.07	22.58	77.31	77.31
Улцињ	191.50	220.76	197.19	25.13	92.20	92.20
Даниловград	273.04	59.40	—	—	138.79	138.79
Грахово	208.12	96.26	—	—	58.55	58.55
Колашин	263.95	55.30	18.74 ⁵⁾	—	78.07	78.07
Андријевица	384.—	—.60	2.60	—	51.53	51.53
	2.923.81	1.347.13	362.22 ⁵⁾	1079.91	1038.77 ^{5a)}	

Телеграфски приходи, након одбитка расхода, даље су се кретали:

године	1890	фиор.	10.636
„	1896	„	37.797
„	1902	„	64.265
„	1908	„	95.915 ^{5a)}

Телеграфски рачуни су склапани четворомјесечно, па су и примједбе на рачуне слате такође четворомјесечно.

Из сравањења примједба да се утврдити да су телеграфски рачуни из године у годину били све сређенији, јер су примједбе стављане на све мање и мање износе. Тако је укупна сума стављених примједби за све станице износила:

за трећу трећину	1892 г.	фиорина	29.03 ^{5a)}		
„	„	„	1894 г.	„	17.97 ^{5b)}
„	„	„	1895 г.	„	10.95 ^{5c)}

Контрола телеграма државних надлештава и установа вршена је на тај начин што је истеком сваке трећине године све ове телеграме Главна управа прикупљала од станица ради утврђивања да ли су они приватног или званичног карактера, па је оне за које је нашла да су приватног карактера враћала са задужењем да се износ одговарајуће таксе наплати од пошиљаоца телеграма. Било је случајева да пошиљалац одбије да плати задужени износ за телеграм који није био званичног карактера, па је наплата тражена и путем суда. Оваква задужења била су осјетна,

^{5a)} ДАЦ, ГУПТ, 1880—1890 г., ф. I, акта без броја.

^{5b)} Др. Перо Шоћ, За историју пошта и телеграфа у Црној Гори, Београд, 1928 г., стр. 48.

^{5c)} ДАЦ, ГУПТ, 1892 г., број 2322—2334.

^{5d)} ДАЦ, ГУПТ, 1894 г., број 1878—1894.

^{5e)} ДАЦ, ГУПТ, 1895 г., број 1931—1943.

јер је напр. задужење за II трећину 1900 године, укупно код свих станица, износило 124.38 фиорина.⁵⁷⁾

Правилника за вршење телеграфске службе у унутрашњем саобраћају није било. Међународна телеграфска служба вршила се на основу конвенција и уговора и на основу Правилника за међународну телеграфску службу. Унутрашња телеграфска служба вршила се по упутствима и наредбама Управе телеграфа, односно од Управе пошта и телеграфа, а касније од Поштанско-телеграфског одјељења.

Навешћемо неке од најважнијих наредаба хронолошким редом:

1 марта 1889 г. први пут је уведено необавезно давање признанице за примљене телеграме на отправљање, уз наплату таксе од 5 новчића. Наређено је да се оним који не желе да плате признаницу објасни да немају права на рекламацију телеграма.⁵⁸⁾

Новембра исте године ограничено је да званични телеграми могу имати највише 40 ријечи, изузев ако се ради о неком ванредном случају.⁵⁹⁾

Од почетка 1892 г. редни број телеграма у рачуну отправљених телеграма почео се водити на 1-ви по новом календару и за унутрашњу радњу. (За међународну телеграфску радњу редни број телеграма вођен је од почетка по новом календару).⁶⁰⁾

Године 1892 Министарство унутрашњих дјела упутило је распис свим племенским капетанима поводом учесталих штета на телеграфским линијама. У распису се цитирају параграфи 38, 39 и 42 Закона о телеграфу, а између осталог наводи се и ово: „... Међутим, убудуће свака штета која се учини на линији падаће на терет оне општине у чијем се удугу штета догодила, а њој се оставља право да кривца изнађе, казни и штету себи надокнади“.⁶¹⁾

Од 1895 године званични телеграм за оне који станују изван раздавачког круга штације предавани су управама вароши, а ове су их по нарочитом лицу слале примаоцу на трошак надлежства које је телеграм упутило.⁶²⁾

1897 г. издата су нова упутства за склапање мјесечних телеграфских рачуна. Уједно су упућени и нови образци за ову радњу и то: 1. дневник отправљених телеграма; 2. дневник долазних телеграма; 3. рачун прихода; 4. контролни списак при-

⁵⁷⁾ ДАЦ, ГУПТ, 1900 г., број 4107—4117.

⁵⁸⁾ ДАЦ, МУД, Пто. Зборник расписа и наредаба 1889—1908 г., број 515 из 1889 г.

⁵⁹⁾ ДАЦ, МУД, Пто. Зборник расписа и наредаба 1889—1908 г., број 670 из 1889 г.

⁶⁰⁾ ДАЦ, МУД, Пто. Зборник расписа и наредаба 1889—1908 г., број 731 из 1892 г.

⁶¹⁾ ДАЦ, МУД, 1892 г., 821.

⁶²⁾ ДАЦ, МУЦ, Пто. Зборник расписа и наредаба 1889—1908 г., број 1559 из 1895 г.

спјелих телеграма из унутрашњости; 5. контролни списак међународних телеграма; 6. рачун државних наплаћених телеграма; 7. списак телеграфских канцелариских расхода и 8. признаница за расходе. Обрасци су били означени бројевима (Пт[№] 70,71 итд.⁶³)

1905 г. било је наређено телеграфској станици на Цетињу да са которском телеграфском станицом ради помоћу папирног трачића (а не као дотада по службу), како се у случају рекламације приспјелих телеграма не би било овисно од Котора, већ да се са папирног трачића утврђује право стање.⁶⁴) 1906 г. били су уведени бланкети за телеграме „одговор плаћен“ на црвеном папиру.⁶⁵) Исте године било је наређено да се обавезно врши срачњавање броја примљених и отправљених телеграма између двије станице.“) 1910 г. избачене су из употребе коверте за телеграме а умјесто њих уведене етикете за затварање телеграма.“)

1904 г. било је наређено да сви телеграми, како они у поласку тако и они у доласку, носе редни број почињући са 1-им до истека мјесеца. (Дотада је редни број текао до истека трећине године).“)

Истраге по жалбама за неуредности у вршењу телеграфске службе вођене су обично телеграфским путем и брзо. Сви проузроковани трошкови наплаћивани су од кривца. Било је случајева да се пошиљалац телеграма обрати и лично министру па да овај ствар пожуре и узме у своје руке, али било је и случајева да и рекламат плати све трошкове око извида, због тога што није био у праву, односно када се утврди да до телеграфске станице није било кривице.

1894 г. наређено је да телеграфске станице шаљу извјештаје о падавинама, а 1905 г. издато је наређење да се ови извјештаји шаљу телеграфској станици Цетиње, а ова да их сачињава у дупликуту, па један примјерак да шаље дежурном ађутанту за господара, а други министру унутрашњих дјела.“)

У току Балканског рата телеграфске станице отваране су у новослобођеним мјестима овим редом: у Бијелом Пољу 29-IX-1912 г., у Беранама и Тузима 3-X-1912 г.,⁷⁰) у Пећи, Плаву

⁶³) ДАЦ, МУД, Пто. Зборник расписа и наредаба 1889—1908 г., број 1486 из 1897 г.

⁶⁴) ДАЦ, МУД, Пто. Зборник расписа и наредаба 1889—1908 г., број 7039 из 1905 г.

⁶⁵) ДАЦ, МУД, Пто. Зборник расписа и наредаба 1889—1908 г., број 2158 из 1906 г.

⁶⁶) ДАЦ, МУД, Пто. Зборник расписа и наредаба 1889—1908 г., број 2105 из 1906 г.

⁶⁷) ДАЦ, МУД, Пто. 1910 г., 6598.

⁶⁸) ДАЦ, МУД, Пто. 1904 г., 3398.

⁶⁹) ДАЦ, МУД, Пто. Зборник расписа и наредаба 1889—1908 г., број 3564 из 1905 г.

⁷⁰) Службени лист Поштанско-телеграфског одјељења, Цетиње, 1912 г., број 6, стр. 75.

и Гусињу 8-XI-1912 г.,⁷¹⁾ у Пљевљима, Рожају и Баковици 19-XI-1912 г.,⁷²⁾ у Дечанима 21-XII-1912 г.,⁷³⁾ у Владимиру 24-V-1914 г.,⁷⁴⁾ и у Истоку 1-VII-1914 г.⁷⁵⁾

Друга телеграфска линија између Цетиња и Котора пуштена је у саобраћај 18 октобра 1912 г.⁷⁶⁾

Прво обавезно срањивање часовника у телеграфу уведено је у јануару 1906 г., с тим да телеграф Цетиње срањује часовник са телеграфом Котор сваког дана у одређени час, а све телеграфске станице у унутрашњости са станицом у Цетињу такође у одређени час.⁷⁷⁾

Прва такса за телеграме одређена је Законом о телеграфу из 1870 г. Додатна такса од 10 хелера за приватне телеграме уведена је након доношења Закона о телеграфу.

Новембра 1889 г. уведена је наплата таксе за државне, званичне телеграме за унутрашњост и иностранство, док су телеграми за двор били ослобођени плаћања таксе.⁷⁸⁾

Од 1 августа 1902 г. уведена је такса од по 4 хелера за ријеч са минимумом од 20 хелера. Надтакса од 10 хелера укинута је.⁷⁹⁾

Прву штампану телеграфску тарифу Главна управа пошта и телеграфа штампала је 1902 г., са важношћу од 1 октобра исте године. Тарифа садржи шест ставова и то:

I — за унутрашњост:

II — за иностранство најкраћим правцем. У овом ставу побројане су државе овим редом: Србија, Румунија, Швајцарска, Њемачка, Италија, Бугарска, Француска, Белгија, Данска, Холандија, Луксембург, Шведска, Шпанија, Грчка са острвима Перос и Евбеа, Алжир, Тунис, Португалија, Норвешка, Гибралтар, Грчка Острва, Велика Британија, Русија, Малта, Тангер, Канарска Острва, Триполис, Азорска Острва и Сенегал;

III — за иностранство по специјалним угодбама и најкраћим правцем за: Далмацију, Босну и Херцеговину, Аустрију, Угарску, пограничне штације Турске у Албанији, Турску и азиску Турску са острвима;

IV — побројана су посебна назначења за унутрашњост и иностранство и то: О. П. — Д. — О. П. Д. — Т. Ц. — и П. Ц.;

⁷¹⁾ Службени лист Поштанско-телеграфског одјељења, Цетиње, 1912 г., број 6, стр. 81.

⁷²⁾ Службени лист Поштанско-телеграфског одјељења, Цетиње, 1912 г., број 6, стр. 86.

⁷³⁾ ДАЦ, МУД, Пто. 1912 г., 15575.

⁷⁴⁾ ДАЦ, МУД, Пто. 1914 г., 9794.

⁷⁵⁾ ДАЦ, МУД, Пто. 1914 г., 9795. Датуми су по старом календару.

⁷⁶⁾ Службени лист Поштанско-телеграфског одјељења, Цетиње, 1912 г., број 8, стр. 101.

⁷⁷⁾ ДАЦ, МУД, Пто. Зборник расправа и наредба 1889—1908 г., број 203 из 1906 г.

⁷⁸⁾ ДАЦ, МУД, Пто. Зборник расписа и наредба 1889—1908 г., број 664 из 1889 г.

⁷⁹⁾ ДАЦ, МУД, Пто. Зборник расписа и наредба 1889—1908 г., број 2864 из 1902 г.

V — обавјештење да ће се измјене ове тарифе саопштавати, и

VI — да се овом тарифом замјењују раније издате тарифе.⁸⁰⁾

Пријем и отпрема телеграма у Црној Гори вршени су путем Морзеових апарата све до 1913 г., када су ти апарати у свим станицама замијењени клопферима.⁸¹⁾ Хјузови апарати уведени су у рад у Црној Гори први пут 1920 г.,⁸²⁾ а далекописаћи апарати, телепринтери, тек 1948 г.

По специјалном уговору између управа пошта и телеграфа Црне Горе, Аустрије, Угарске и Босне и Херцеговине уведена је такса од 10 пара за ријеч, с тим да свака управа задржи цио свој приход од полазних телепрама, чиме су укинута међусобни обрачуни. Уговор је ступио на снагу 1 јануара 1910 г. а потписали су га: за Црну Гору начелник Јово Поповић у Цетињу 28-XI-1909 г.; за Аустрију и Угарску д-р Вагнер у Бечу 20-XI-1909 г., а за Босну и Херцеговину телеграфски управитељ Ј. Гонгингер, потпуковник.⁸³⁾

Истог дана ступио је на снагу споразум по коме се смањивала телеграфска такса са 20 на 15 пара за ријеч између Црне Горе и Србије, од којих да припада Црној Гори и Србији на име терминалне таксе по 5 пара, Босни 3 и Аустрији 2 паре на име транзитне таксе.⁸⁴⁾ Истога дана ступио је на снагу споразум по коме између Црне Горе и Мађарске има да се задржи дотадања такса од 12 и по пара за ријеч, али тако да Црној Гори припада 5 пара, а Мађарској 4 паре за ријеч на име терминалне таксе, а Аустрији 3 и по паре на име транзитне таксе.⁸⁵⁾

11 новембра 1912 г. Управа пошта и телеграфа Црне Горе обавијестила је све станице да је успостављена директна телеграфска веза са Краљевином Србијом, за прво вријеме провизорно, правцем преко Пљеваља и правцем Ђаковица — Призрен. Уједно им је наредила да телеграфске таксе наплаћују овако: „За Србију у свему као за унутрашњост. Ако буде транзитних телепрама овим правцима наплаћиваће се овако: за Бугарску и Грчку по 15 и по пара од сваке ријечи, за Русију овим правцима, преко Бугарске и каблом Варна — Севастопољ по 46 и по пара од сваке ријечи.“⁸⁶⁾

⁸⁰⁾ ДАЦ, МУД, Пто. Зборник расписа и наредба 1889—1908 г., број 3714 из 1902 г.

⁸¹⁾ ДАЦ, МУД, Пто. 1913 г., 11827.

⁸²⁾ Петар Милић, „Наша пошта“, Београд, 1932 г., стр. 18—21.

⁸³⁾ ДАЦ, МУД, Пто. Збирка специјалних уговора по птт. струци, св. II, 4.

⁸⁴⁾ ДАЦ, МУД, Пто. Збирка специјалних уговора по птт. струци, св. II, 5.

⁸⁵⁾ ДАЦ, МУД, Пто. Збирка специјалних уговора по птт. струци, св. II, 6.

⁸⁶⁾ ДАЦ, МУД, Пто. Збирка специјалних уговора по птт. струци, св. II, 10/1.

16 новембра 1912 г. Управа пошта и телеграфа Србије обавијестила је нашу Управу о успостављању директне телеграфске везе између ње и Црне Горе преко Пљеваља, предлажући терминалну таксу од 5 пара за сваку ријеч, а за транзитне телеграме 3 паре за ријеч. Питала је да ли се преко Црне Горе и Италије могу упућивати бар званични и извјесни дио новинарских телеграма за Италију, Њемачку, Швајцарску, Француску и Енглеску и обавјештава да се кореспонденција Црне Горе за Русију и Бугарску може упућивати преко Србије.⁸⁷⁾

Црногорска управа је одговорила да се преко ње могу отправљати телеграми директно за Италију и даље преко ове за све земље радиотелеграфском везом Бар — Бари. Обавијестила је усто да је готова телеграфска линија између Бијелог Поља и Сјенице, па моли да се одмах отвори телеграфска станица у Сјеници ради успостављања директне везе, а да усваја предложене таксе без измјене.⁸⁸⁾

Српска Управа пошта и телеграфа у јануару 1913 г. извјештава нашу Управу: „Под данашњим сам наредио: да моје станице у Сјеници и Митровици на Косову буду контролне станице за улазну црногорско-српску и излазну српско-црногорску телеграфску радњу. Преко митровачке станице и Пећи упућиваће се само телеграми из Грчке и Јужне Србије за Црну Гору и обратно — из Црне Горе за Јужну Србију и Грчку, а преко Сјенице сва остала кореспонденција и транзит сем за Грчку.

Линије Ђаковица — Призрен и Пљевља — Пријепоље молио бих да за сада служе само за локални саобраћај наших земаља“.

Одмах је наша Управа извјестила српску Управу да предлог прихвата и да је по захтјеву поступљено.⁸⁹⁾

На основу уговора са румунском Управом, којим се редуцирају поштанско-телеграфске таксе почев од 1 јануара 1914 г., уведена је такса од 17 пара за сваку ријеч, са минимумом таксе од 1 перпера, а да се међусобне телеграфске таксе не обрачунавају већ да припадају земљи која их је наплатила. Затим да транзитну таксу од 3 паре за сваку ријеч, која припада Србији, плаћа земља која шаље телеграм, а да се новинарска такса за телеграме у међусобном саобраћају смањује за 50%.⁹⁰⁾

⁸⁷⁾ ДАЦ, МУД, Пто. Збирка специјалних уговора по птт. струци, св. II, 10/2.

⁸⁸⁾ ДАЦ, МУД, Пто. Збирка специјалних уговора по птт. струци, св. II, 10/3.

⁸⁹⁾ ДАЦ, МУД, Пто. Збирка специјалних уговора по птт. струци, св. II, 10/4.

⁹⁰⁾ ДАЦ, МУД, Пто. Збирка специјалних уговора по птт. струци, св. II 13; „Глас Црногорца“ од 19 IX 1913 г.

1 октобра 1915 г. ступио је на снагу уговор између Управе пошта и телеграфа Црне Горе и Грчке, који је идентичан са уговором склопљеним са Румунијом.⁹¹⁾

Управа пошта и телеграфа Црне Горе упутила је предлог Управи Аустрије о успостављању поштанске и телеграфске везе на правцу Пљевља — Чајниче, али до споразума није дошло јер је у јулу 1914 г. избио Први свјетски рат.⁹²⁾

Размјена телеграма са Аустријом обустављена је због избијања рата 13 јула 1914 г. по старом календару, због чега су телеграмаи са овог правца упућивани преко Србије. О овом прекиду упућен је свим поштанско-телеграфским станицама овај распис:

„Број 10281 од 13 јула 1914

Министарство трговине из Беча својим телеграмом број 9474 од 26-VII по новом календару, извијестило је ово Министарство да су телеграфске линије Цетиње — Котор, Цетиње — Дубровник, Бар — Котор — Дубровник, до другог извјештаја, стављене ван службе. Нека се према овоме станице управљају и телеграме који би се имали овијем правцима отправљати упућују провцем преко Србије.⁹³⁾

Након обустављања телеграфског саобраћаја станица у Бару истог дана брзојавља:

„Мин. унутрашњих дјела — П. т. одјељење. — Цетиње Которска станица кад је око 4 уре послје подне предала овој телеграме, међу којима је био један за аустриско посланство на Цетињу и онај за нашу управу пошта и телеграфа, казала је: да даље неће радити док добије наредбу. Послје овога овдашњи аустрички конзулат предао је два шифрована телеграма за Беч. Молим, хоћу ли конзулату телеграме вратити са назначењем да је саобраћај прекиден.

Управник З. Перишић“.

Перишићу је одговорено:

„Аустрија је с нама прекинула све непосредне телеграфске везе, те према томе вратите пошилаоцима телеграме.

Цетиње, 13-VII-1914.

Заст. начелника Пет. Милић“.⁹⁴⁾

Због ситуације на ратишту размјена телеграма из Црне Горе и иностранства вршена је од 29 октобра 1915 г. преко Албаније и путем радиотелеграфске станице у Подгорици све до капитулације Црне Горе почетком 1916 г.⁹⁵⁾

⁹¹⁾ ДАЦ, МУД, Пто. Збирка специјалних уговора по птт. струци, св. II, 17.

⁹²⁾ ДАЦ, МУД, Пто. Збирка специјалних уговора по птт. струци, св. II, 16.

⁹³⁾ ДАЦ, МУД, Пто. 1914 г., 10281.

⁹⁴⁾ ДАЦ, МУД, Пто. 1914 г., 10769.

⁹⁵⁾ Петар Милић, „Наша пошта“, Београд, 1931 г., стр. 322—25.

Једно од посљедњих наређења Управе пошта и телеграфа Црне Горе, издато на тражење Српског посланства у Цетињу гласи:

„Управнику поштанско-телеграфске станице

Скадар и Подгорица

На молбу владе Краљ. Србије наређује вам се да њене службене телеграме свакад отправљате најбрже што се може и то првенствено као и наше хитне службене телеграме.

Цетиње, 20-XII по старом календару, 1915 г.

Министар
Вулетић“⁹⁰⁾)

Војни телеграм и телефон. До ратова 1876 године у Црној Гори није било војног телеграфа и телефона као посебне установе. У ратовима 1876—78 г. поштанско-телеграфске установе биле су саставни дио војске. Тадашњи први црногорски телеграфисти ишли су са војском у чину официра и отварали су војне телеграфске станице према потреби.

1906 г., на основу споразума Министарства војске и Министарства унутрашњих дјела, примљен је већи број младића у поштанско-телеграфске станице ради обуке на телеграфу.⁹¹⁾ 1907 г. Министарство војске прописало је правилник за пријем питомаца за војне телеграфисте и преузело потребан број ових младића са поштанско-телеграфских станица ради даље војне обуке и формирања телеграфске чете. Послије положеног испита ове је питомце Министарство војске произвело за десечаре у мају 1909 године. 1910 године питомци су унапређени у чин полуводника, а у чин водника 1912 г.

Управа војних телеграфа и телефона формирана је 1909 године.

Црногорска војска је први пут употребила телефоне у великим војним маневрима 1905 године.⁹²⁾

Послије успјешно завршених балканских ратова, војни телеграфисти (водници) прешли су, по споразуму Министарства војске и Министарства унутрашњих дјела, у грађанску службу и појачали особље по поштанско-телеграфским станицама, а војној служби у случају рата обезбједили сигуран и стручан кадар.

Управа војних телеграфа и телефона била је у надлежности Министарства војске до априла 1915 године, а отада па до пада Црне Горе у Првом свјетском рату надлежна јој је била Врховна команда. За вријеме рата војна телеграфско-телефонска служба била је организована по дивизијама. Руководећи кадар је

⁹⁰⁾ ДАЦ, МУД, Пто. 1915 г., 15739.

⁹¹⁾ ДАЦ, МУД, Пто. 1906 г., 1340.

⁹²⁾ ДАЦ, МУД, Пто. 1905 г., 5335.

попуњаван и из редова службеника грађанског реда, као и из редова већ пензионисаних поштанско-телеграфских чиновника.

Радиотелеграф. Прва радиотелеграфска станица у Црној Гори пуштена је у саобраћај 3 августа 1904 г. (по н. к.), а била је у вези са радиостаницом Бари у Италији. Ова радиостаница била је смјештена на Волујици код Бара и по њој је добила назив „Волујица“ а она у Барију је названа „Сант Каталдо“.

Отварање радиостанице извршено је на врло свечан начин, о чему „Глас Црногорца“ у броју од 24 јула 1904 г. (по с. к.) доноси, између осталог, и ово:

„У четвртак 15 о. м. стигао је под Спич на италијанском ратном броду „Марк Антонио Колона“ гласовити проналазач телеграфа без жице. г. Гулијелмо Маркони, а одатле се превезао у Бар да тамо прегледа новоуређену штацију њиме пронађеног телеграфа и присуствује њеном отварању.

Њ. Кр. В. Господар у пратњи министра војног г. војводе Пламенца, министра иностраних дјела г. војводе Гавра Вуковића, министра финансија г. Ј. Мијушковића, италијанског посланика г. маркиза Кузанија, аустро-угарског министра и више друге госпде кренуо је 19 о. м. у Бар и истог дана стигао тамо. Сутрадан благоволио је Њ. Кр. Вис. Господар примити г. Марконија у нарочиту аудијенцију у дворцу Њ. Кр. Вис. књаза наследника Тополице.

У сриједу 21 о. м. било је свечано отварање Марконијеве штације.

Већ у рану зору окупило се на Волујици, на којој је штација подигнута, хиљадама народа, како из мјеста и околине му, тако и из сусједних пограничних крајева. У 9 сати изјутра стигао је тамо Њ. Кр. В. Господар с пратњом и дочекан је од окупљеног народа најбурнијим овацијама“. Даље лист описује како је станица била декорисана и наглашава да су књаза и пратњу дочекали посланик маркиз Кузани и Маркони. Након извршеног црквеног обреда војвода Гавро Вуковић одржао је говор на који му је одговорио маркиз Кузани, а на крају се г. Маркони захвалио господару на лијепом дочеку и указаним му почастима. Сви ови поздравни говори преношени су радиотелеграфским путем у Бари. Послије овог слиједио је преглед радиостанице и на крају закуска у павиљону подигнутом нарочито за ту прилику.

На подне је књаз дао у дворцу свечан објед у част Марконија, коме су присуствовали, осим наших и страних министара, још и аустроугарски вицеконзул у Бару, турски конзул у Улцињу и виши поморски официри са италијанског ратног брода и с аустриске топовњаче „Лиса“, која је за вријеме свечаности била стављена на располагање књазу Николи.

Увече је у дворцу књаз приредио интимну вечеру, послије које се Маркони опростио са господаром.

Овом приликом господар је одликовао Марконија и маркиза Кузанија великим крстом Данилова ордена, италијанског генералног конзула у Скадру Леонија II степеном Даниловског ордена, а маркиза Соларија, Марконијевог помоћника, III степеном истог ордена.

До отварања ове прве радиотелеграфске станице у Црној Гори дошло је по уговору који је, преко свога опуномоћеника, Црна Гора склопила са Гуљелмом Марконијем у Лондону. Овим уговором дозвољена је Марконију успостава и експлоатација радиотелеграфске станице у трајању од десет година, с тим да му црногорска Управа за све телеграме које буде отпремила преко те станице плаћа по 5 хелера за сваку ријеч.

Уговор је склопљен 5 маја 1904 г. у Лондону, а потписали су га: за Црну Гору Јово Поповић, главни управитељ пошта и телеграфа, а за Италију Скала, министар пошта, и Маркони. Уговор је истог дана овјерен и потписан и од стране лордмера Лондона.⁹⁹⁾

24 августа 1904 г. (по н. к.) Поштанско-телеграфско одјељење је обавијестило станице о отварању непосредног телеграфског саобраћаја са Италијом путем радиостанице и дало им ово упутство о наплати таксе:

„Свим п. т. станицама,

За непосредни телеграфски саобраћај са Италијом, 3 тек. по новом, са Марконијевим системом без жице отворене су радиотелеграфске станице „Волујица“ у Бару и „Сант Катардо“ у Барију, а 9/22 тек. преко међународне канцеларије обнародоване за јавни саобраћај.

Станице „Волујица“ и „Св. Катардо“ вршиће дневну ограничену службу од 8 изјутра до 9 увече по средњоевропском времену.

Телеграми са књ. станица, који се по жељи пошиљаоца имају отпремити овим правцем, носеће службено означење: „Вија Бари“, а предаваће се телеграфској станици Пристан.

Овим правцем јевтинија је такса за Италију, Малту и државе на западу Европе, и наплаћиваће се код књ. станица за сваку ријеч: за Италију 15 хелера, за Француску 25 хелера, за Шпанију 33 хелера, за Британију 33 хелера, за Португалију 37½ хелера и за Малту 37½ хелера.

Приходи од телеграма отправљених овим правцем уводиће се у рачун прихода у рубрику „са Италијом“.

⁹⁹⁾ ДАЦ, МУД, Пто. Збирка специјалних уговора по птт. струци, св. I.

Ваневропски телеграми до друге наредбе не могу се овим правцем размјењивати.¹⁰⁰⁾

За посредовање у размјени телеграма између Турске и горе побројаних земаља путем све радиостанице Црној Гори је припадало по 4 хелера за сваку ријеч.¹⁰¹⁾

Због малог прихода власник радиостанице Маркони понудио је Црној Гори да јој уступи радиостаницу. Министарски савјет је својим рјешењем од 8 јануара 1908 г. одобрио Поштанско-телеграфском одјељењу да преузме од Марконија под најам радиостаницу за три године уз годишњу закупнину од 2.500 франака и наредио му да поднесе нацрт уговора који би се имао склопити између њега и Марконија, како би Одјељење ову станицу узело што прије у своје руке. Одјељење је у свом пројекту предвидјело да уговор траје три године, а да се продужи за даљу годину дана уколико га не откаже једна или друга страна.

Из досад пронађених докумената није се могло утврдити зашто до преузимања радиостанице није дошло. Међутим, да се утврдити да је Министарски савјет на својој сједници од 6 фебруара 1909 г. дао дозволу Барском друштву да откупи Марконијеву радиостаницу на Волујици у границама уговора који везује Црну Гору са Марконијем, с тим да се на станицама Волујица и Бари продужи распоред рада сваког дана од 7 сати изјутра до пола ноћи без прекида. Тако су приходи од радиостанице, почев од 1 јануара 1909 г., умјесто Марконију предани Барском друштву.

Рад радиостанице текао је нормално све до априла 1913 г. У овом мјесецу и даље рад је на дуже или краће вријеме обустављен, наводно због разних сметњи од стране аустриске флоте, која се налазила у Јадранском Мору, тј. у близини радиостанице. Због овога се Поштанско-телеграфско одјељење обраћало Генералној дирекцији телеграфа у Риму, након чега је рад настављан, али је и даље често прекидан под разним изговорима. У августу је Међународна телеграфска канцеларија телеграфском нотификацијом објавила да је суспендован саобраћај на радиотелеграфу Бар — Бари. Како је ова објава дата без претходног знања наше Управе, то је ова тражила објашњење од Барског друштва. Друштво је одговорило да служба нити је била, нити је сада обустављена, него само ограничена на хитне и државне брзојаве. Друштво такође обећава да ће рад наставити, али само у оне сате када радиостаница Сант Каталдо не саобраћа са лађама.¹⁰²⁾

¹⁰⁰⁾ ДАЦ, МУД, Пто. Зборник расписа и наредба, 1889—1908 г., број 4422 из 1904 г.

¹⁰¹⁾ ДАЦ, МУД, Пто, број 4484 из 1904 г.

¹⁰²⁾ ДАЦ, МУД, Пто. 1913 г., 10490.

У мају 1914 г. радиостаница на Волујици обавијестила је телеграфску станицу Бар да је добила наредбу од радиостанице Сант Катарло да обустави рад са њом због тога што се тиме смета рад радиостанице у Бриндизију.¹⁰³⁾ На питање Поштанско-телеграфског одјељења поводом предњег, Барско друштво је кратко одговорило: „Наша радиотелеграфска станица на Волујици не ради из узрока тога што не ради она у Сант Катарду.¹⁰⁴⁾

20 јула 1914 г. ограничен је телеграфски саобраћај између Бара и Барија само на телеграме дворова Црне Горе и Италије, министарстава Црне Горе и Италије, црногорског конзула у Риму и италијанског посланика на Цетињу.¹⁰⁵⁾ Ни ову размјену телеграма радиостаница није обављала из разних узрока, због чега је Поштанско-телеграфско одјељење, преко надлежног министра, тражило интервенцију дипломатским путем код италијанске владе, позивајући се на то да ова радиотелеграфска веза има признање међународног карактера, а да се она укида у корист радиотелеграфске везе Скадар — Бриндизи, и додајући да је аустријска влада због затегнутих односа са Србијом прекинула сваку телеграфску везу између Аустрије и Црне Горе.¹⁰⁶⁾ Ова је интервенција наводно успјела и италијански посланик у Цетињу извијестио је да је обновљен радиотелеграфски саобраћај Бар — Бари, али тако да ће се размјена телеграма вршити само у времену од подне до два сата послје подне и од поноћи до 8 сати изјутра.¹⁰⁷⁾ Ово је обавјештење дато 30 јула 1914 г. по старом календару, а већ након 6 дана телеграфиста са Волујице извјештава да у току посљедња три дана ниједан телеграм није предао за Бари, него да сви леже непредати у станици. Ови су телеграми најзад, четвртог дана, упућени у Бари лађом.¹⁰⁸⁾ Тако је на крају саобраћај и отпао, јер се на њега није могло са сигурношћу рачунати. Станица у Волујици је у септембру 1914 г. одговорила да не може да ради „због вјетра“. У међувремену је инсталирана француска радиостаница у Подгорици, па је саобраћај између Црне Горе и иностранства успостављен преко ње.¹⁰⁹⁾

Уз ову радиотелеграфску станицу француске војске у Подгорици постојала је за вријеме рата још једна војна радиостаница на Ловћену,¹¹⁰⁾ све до пред сам пад Црне Горе почетком 1916 године.

¹⁰³⁾ ДАЦ, МУД, Пто. 1914 г., 12597.

¹⁰⁴⁾ ДАЦ, МУД, Пто. 1914 г., 10284.

¹⁰⁵⁾ ДАЦ, МУД, Пто. 1914 г., 10731.

¹⁰⁶⁾ ДАЦ, МУД, Пто. 1914 г., 10381.

¹⁰⁷⁾ ДАЦ, МУД, Пто. 1914 г., 10577.

¹⁰⁸⁾ ДАЦ, МУД, Пто. 1914 г., 10929.

¹⁰⁹⁾ ДАЦ, МУД, Пто. 1914 г., 14046.

¹¹⁰⁾ ДАЦ, МУД, Пто. 1914 г., 12230.

У октобру 1906 г. одржана је у Берлину конференција о телеграфу без жица. На позив Њемачке, влада Црне Горе одредила је за свог делегата Гуљелма Марконија, али како је овај још прије конференције био отпутовао послом за Америку, предложио је за делегата свога помоћника Курберта Хала, који је Црну Гору и заступао.¹¹¹⁾ На овој конференцији се расправљало о једном међународном правилнику за размјену радиотелеграма и правилника о вршењу радиотелеграфске службе.¹¹²⁾

ТЕЛЕФОНСКА СЛУЖБА

Први телефонски апарати у Црној Гори набављени су 1889 год. Апарате је набавио двор, а рачун за њих исплатила је Управа телеграфа. Међутим, контрола у 1891 г. ову исплату није признала, наводећи „да телефонски апарати нијесу набављени за државну потребу“. Након овога Управа телеграфа упутила је рачун управи двора на накнадну исплату.¹¹³⁾

Међумјесни телефонски саобраћај успостављен је у Црној Гори прије од мјесног, због тога што у оно доба у Црној Гори и није било потребе за мјесним телефонским саобраћајем, јер није било ни већих мјеста. Први телефонски апарати служили су за везу између Цетиња, Ријеке и Подгорице. Апарати су 1895 г. били инсталирани у двору на Цетињу, у дворцу „Љесковац“ на Ријеци и у дворцу „Крушевац“ код Подгорице,¹¹⁴⁾ дакле свега три телефонска апарата. Разговори су обављани по једножичној телефонској линији која је за ову сврху била изграђена.¹¹⁵⁾

1897 г. инсталиран је телефонски апарат у дворцу „Тополица“ код Бара.¹¹⁶⁾ За разговоре на овом правцу употребљавана је постојећа телеграфска линија. Сви ови телефони служили су за потребе двора.

Мјесни телефонски саобраћај у Црној Гори успостављен је 1900 г. прво на Цетињу. Први телефонски апарати инсталирани су у двору књаза Николе, у дворцу престолонаследника Данила и у канцеларији Великог суда у „Биљарди“.¹¹⁷⁾

1 јула 1907 г. уведена је телефонска служба у Црној Гори код пошта: Цетиње, Подгорица, Никшић, Колашин, Бар, Улцињ, Андријевица, Жабљак и Грахово, али само за званичну употребу. Телефонима су се могли служити: обласни управитељи у

¹¹¹⁾ ДАЦ, МУД, Пто. 1906 г., 6116.

¹¹²⁾ ДАЦ, МУД, Пто. 1907 г., 1336.

¹¹³⁾ ДАЦ, ГУПТ, 1891 г., 30.

¹¹⁴⁾ ДАЦ, ГУПТ, 1895 г., 1061, 1563.

¹¹⁵⁾ ДАЦ, ГУПТ, 1896 г., 847.

¹¹⁶⁾ ДАЦ, ГУПТ, 1897 г., 663.

¹¹⁷⁾ ДАЦ, ГУПТ, 1900 г., 255.

Цетињу, Подгорици, Никшићу, Колашину и Бару, политички комесари у Андријевици и Жабљаку, претсједник општине у Улцињу, племенски капетан у Грахову са својим претпостављенима и најзад министри и начелници.¹¹⁸⁾ Како су разговори обављани по постојећим телеграфским линијама, у јулу 1907 г. ограничено је вријеме за обављање телефонских разговора, тако да су они могли да се обављају у времену од 1 до 2 и од 9 до 10 часова послије подне, како се не би ометао телеграфски рад. Само у хитним и неодољивим случајевима допуштано је одступање од овог прописаног времена. Онај који је желио да обави телефонски разговор, био је дужан да о томе унапријед телеграфски извијести лице са којим жели да обави разговор и да одреди тачно вријеме када ће бити на телефону, па ако му се ништа не одговори, значи да ће поступити по његовом захтјеву и разговор обавити, а у противном да ће се одредити друго вријеме.¹¹⁹⁾

У септембру 1908 г. уведен је телефон и код поште на Његушима.¹²⁰⁾

Јавна употреба телефона уведена је у Црној Гори 1910 године, након што су изграђене прописне, двожишне телефонске линије. Ове је године прописан и правилник за уређење телефонске службе у унутрашњем саобраћају.¹²¹⁾

Подизање телефонских линија и инсталација телефонских централа и преплатничких телефона у 1910 г. и касније извршена је под стручним руковођењем инж. Милорада Димитријевића, шефа Техничког одсјека Поштанско-телеграфског одјељења, који је много допринио побољшању телеграфско-телефонског саобраћаја и у техничком и у манипулативном погледу. Димитријевић је остао на положају шефа Техничког одсјека све до пада Црне Горе.

Први телеграфски материјал и апарате дала је Црној Гори Русија.¹²²⁾ Никола Брзак добао је телеграфске апарате из Аустро-Угарске,¹²³⁾ а инж. Димитријевић телеграфски и телефонски материјал и апарате, односно телефонске централе, набављао је из Немачке.¹²⁴⁾

¹¹⁸⁾ ДАЦ, МУД, Пто. Зборник расписа и наредаба 1889—1908 г., број 4569 из 1907 г.

¹¹⁹⁾ ДАЦ, МУД, Пто. Зборник расписа и наредаба 1889—1908 г., број 4569 из 1907 г.

¹²⁰⁾ ДАЦ, МУД, Пто. 1908 г., 6194.

¹²¹⁾ Службени лист Поштанско-телеграфског одјељења, Цетиње, број 4, 1911 г., стр. 54—55; Др. Перо Шоћ, За историју пошта и телеграфа у Црној Гори, Београд, 1928, стр. 49—50.

¹²²⁾ Архивско одјељење Државног музеја на Цетињу, Црногорски сенат, 1869 г., ф. посебна акта.

¹²³⁾ Архивско одјељење Државног музеја на Цетињу, Црногорски сенат, ф. 1870—71.

¹²⁴⁾ ДАЦ, МУД, Пто, 1910 г., 6070, 7546 и др.; 1912 г., 13774.

П. т. т. служба послује ослобођења 1945 г. Дирекција пошта и телеграфа је била под војном управом све до почетка марта 1945 г. и радила је на обнови и успостави првенствено телеграфских и телефонских веза. Од поштанске службе увела је једино пријем и отпрему обичних и препоручених писама, новина и штампаних предмета војних и народних власти. Од приватника су се примала на отпрему само обична писма и дописне карте, све без наплате таксе. Пренос поште вршен је војним аутомобилима, а гдје ови нијесу саобраћали пренос су вршили курири мјесних народних одбора. Поштанско-телеграфско-телефонске станице отворане су у појединим мјестима оним редом како су та мјеста ослобађана. Руководиоце поштанско-телеграфских станица Дирекција је постављала само на територији Шесте команде подручја (срезови Цетињски и Барски), након усменог споразума са војном управом.

1 марта 1945 г. Дирекција је прешла у надлежност цивилне власти као Поштанско-телеграфско одјељење Повјереништва за грађевине ЦАСНО-а. Одјељење је пословало до 7 априла исте године, када је Министарство пошта из Београда, преко својих изасланика, формирало Дирекцију пошта и телеграфа на Цетињу.

Дирекција п. т. т. у Црној Гори отворила је нове поштанско-телеграфске станице: у Биочу 1-VIII-1949, у Грацу код Пљеваља 20-XII-1949, у Петровићима код Вилуса 1-IV-1950, у Игалу 1-VII 1950, у Слапу на Зети 1-VII-1950, у Бати 1-VIII-1950, на Крсцу 1-XI-1952, у Миољем Пољу 1-XI-1952, у Трепчи код Андријевице 1-III-1953, у Бишеву код Рожаја 15-III-1953 и у Теклићима 1-VI-1956 године. Пошта „Титоград 3“ отворена је 31-III-1953 г.¹⁸⁵)

На територији Црне Горе у 1939 години било је телефонских претплатника 451, од којих 62 аутоматска, а данас (1956) их има 2067, од којих 676 аутоматских, а 287 са централном батеријом.

НРЦГ има 419.625 становника (према попису од 31-III-1953 г.), од којих је ужом и широм доставом поштанских пошиљака обухваћено 314.755 становника.

Марко Цвјетковић

¹⁸⁵) Предузеће птт. саобраћаја, Цетиње, поштански одсјек дао податке.